

320406

31

KÉZIRAT GYANÁNT.

BIZOTTSÁGI JELENTÉS

A KOLOZSVÁRI M. K. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM

BÖLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KARÁHOZ

A MATEMATIKAI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI KARTÓL

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK
BÖLCSÉSZETI ISMERETTANÁBÓL

ADOTT

MAGÁN TANÁRI KÉPESÍTÉSÉRŐL.

KOLOZSVÁR,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1906.

~~B20106~~

Tekintetes Kar!

A f. év októberi rendes kari ülésből azon megbízatást vet-
tük a Tek. Kartól, hogy a mtt. karnál „*a természettudományok
bölcseleti ismerettanára*“ történt habilitációra nézve *biztos* tájé-
kozást szerezve, véleményt mondjunk az iránt, vajjon ezen
habilitatio alkalmával nem esett-e sérelem a bölcsész- és nyelv-
és történettudományi kar törvényes jogosultságán. E czélból a
bk. dékán úr érintkezésbe lépett a mtt. karral s egy átíratban
kérte tőle betekintés végett az ügyre vonatkozó hivatalos irato-
kat. Dékánunk ezen átíratát a mtt. kar november 23.-án tár-
gyalta s a kért iratok kiadását megtagadta; minek folytán dékán
úr arra kényszerült, hogy a habilitációt megerősítő miniszteri
leíratot a rektori hivataltól kérje ki, a bírálatos jelentéseket
pedig magán úton maguktól az illető bírálóktól szerezze meg.
Csak ennek megtörténte után ülhetett össze nov. 29.-én a bizott-
ság s fogott hozzá a magán úton szerzett tények alapján az
ügy megvizsgálásához. A bizottságnak ezen, decz. 7.-én foly-
tatott, megbeszélései alapján van szerencsénk a Tek. Karnak a
következő jelentésünket és javaslatunkat előterjeszteni.

I.

Szó nélkül nem hagyhatja a bizottság első sorban az iratok
kiadásának megtagadását. Ezen lépésénél a mtt. kar az auto-
nomia védelme alá helyezkedett; úgy találja, hogy „a b.-, ny.-
és tt. kar kívánsága és annak teljesítése beleütközik a törvény-
től biztosított jogába. A kar e szerint nem *tehet eleget* a kíván-

ságnak“. A mtt. kar dékánja ennél fogva egyszerűen „*értesíti*“ a miénket először arról, hogy az 1872: XIX. t.-cz. 4. §-a szerint „a Kolozsv. Tud.-egyetemen a tudománykarok belügyeikre nézve egymástól független, egyenjogú, önálló testületeket képeznek“. Ezt a figyelmeztetést, bár köszönettel vesszük, mégis feleslegesnek találjuk, mert ami böles-, ny.- és tört.-t. karunk a tudománykarok autonomiáját mindig tiszteletben tartotta. Ép azért valami mulatságos van e kioktatásban, ha meggondoljuk, hogy azon kar részéről jön, mely még csak egy év előtt arra törekedett, hogy a mi karunktól a földrajzi tanszéket elhódítsa.

De a mtt. kar még más fogyatkozást is talált a mi szerény kívánságunkban; azt t. i., hogy nem értünk a törvény-magyarázathoz. Azért hozzá teszi még az első idézethez a törvény 8. §-át is, mely szerint „magántanári előadások tartására“ a miniszter csak oly egyéneket jogosít, „kik ezen egyetemnél magántanárságra az *illető* tudománykar által képesítettnek nyilvánítottak“. Mi ezen §-ból azt olvassuk ki, hogy magántanárságra valakit csak az *illetékes* kar képesíthet. Így értendő a Magántan. képes. Szab. 4. §-a, mely szerint a képesítendő bizonyítani köteles, hogy: „az egyetem valamelyik karához tartozó tudományszak *egész körére kiterjedő ismeretei* mellett e tudomány önálló művelésére képes“. Azaz: a mtt. karhoz tartozó *mathematika és természet-tudományok bármelyikének egész körére kiterjedő ismeretet* kell tanusítania, a ki a mtt. kar által képesítettetik. Így értendő az 5. §. is: „képesítésért a jelölt az *illető* kar tanártestületéhez köteles folyamodni“, — azaz azon karhoz, melyhez a tudományszak tartozik (tehát a mtt. karhoz, ha *math.-ra* vagy *term.-tud.-ra* akar képesítést nyerni!), vagyis az *illetékes* karhoz. Így értendő a Kép. Szab. 25. §-a is.

A mtt. kar azonban nyilván úgy értelmezi e törvényt, hogy az *illető* kar az, a melyhez *folyamodnak* és a mely a folyamodót képesíti; tehát a következményt teszi előzménynyé. Mert a képesítés az illetékességhez van kötve, nem megfordítva. Hiszen ily értelmezés mellett bármely kar lassacskán egész külön egyetemmé bővíthetné ki magát. Mert csak képesíteni kell azokat, a kik hozzá képesítésért folyamodnak s rögtön lesznek a habilitáló karban nyelvészeti, jogi, történettudományi és philosophiai katedrák. Ilyen egyetemesen képesítő joggal azonban

a mi törvényünk szerint csak az *egyetem egésze*, az universitas scientiarum, van fölrüházva; egyetemünk *szervezetén belül* azonban ezen jog igénybe vétele *egy* fakultás részéről nem jelenthet egyebet, mint egy *másik* fakultás autonomiájának megsértését.

II.

Ezen értelmezés tehát a törvénynek nem magyarázata, hanem kifordítása s mi a törvény ilyen megkerülését megengedhetőnek nem tartjuk. Ha az „illető“ csak az „illetékes“ szó értelmében vehető, akkor nem az a kérdés, vajjon a mtt. kar kíván-e az „illető“ habilitáló kar lenni; *hanem a kérdés az: vajjon a mtt. kar tud-e az „illetékes“ kar lenni?* Az egyik „bírái. jelentés“ szerint ezt azonban kérdezni sem lehet. „Hogy a Kolozsv. Tud.-egyet. mtt. kara magát illetékesnek tartja magántanári képesítés adására a t.-tudományok *bölcséleti ismeretnából*, azt már eldöntötte“ a múlt tanév elején (Apáthy I. Bír. Jel. 1. l.). Felette kell sajnálnunk, hogy ezt a kérdést a mtt. Kar csak maga (pro domo sua) döntötte el; mert senki a maga kétes ügyében nem bíraskodhatik. Sajnálunk kell éppen ezért azt is, hogy a miniszterium ezen kompetenciális kérdést csak az egyik kar szavára hajolva döntötte el; mert ezen kérdés, mely egy „*új tanszék szorgalmazása*“ körül forog, éppen azért, mivel e tanszék *bölcséleti* tárgyra szól, kétségtelenül első sorban a bölcsészeti kart érinti. Ennek kimutatását a következő fejtegetésekkel kívánjuk megadni.

1. Arra a kérdésre ugyanis: vajjon maga a természet-philosophia bölcséleti tudomány-e? mai napig senki nemmel még nem felelt. Akármilyen tárgyat dolgoz is fel a philosophia, az mindig csak *philosophai* feldolgozás marad. Philosophiaivá pedig nem a tárgya által, hanem *álláspontja* és *kezelése* által lesz. S éppen azért beszélhetünk a matematika, physika, az astronomia, a biologia philosophiájáról, úgy mint beszélhetünk a jog, a művészet, a vallás philosophiájáról is. Maga a „philosophie positive“ is „*philosophie*“; pedig tárgyainak kétharmadát a természettudományokból merítette.

Azonban nem is ezen bár fontos, mégis csak *kis* részletnek

elhódítása lebegett a mtt. kar előtt, legalább az egyik bírálatnál nem ez volt a czél. „*Egy új tanszéket*“ szorgalmaztak, melynek köréhez az összes philosophiai tudományok tartoznának. Ezen új philosophiát természettudományi alapon és természet-tudományi módszerrel kívánja az egyik bíráló felépíteni. Hogy mikép véli ezt eszközölhetőnek, azt részletesen maga sem tudja; „álom“ ez a mai philosophia „valóságával“ szemben! De azért mégis kategorice elvetendőnek itéli 1. az inductiótól és kísérlettől különböző minden más eljárást és 2. „fölöttébb károsnak“ tartja „azt a törekvést is . . . hogy mindent physikai és chemiai tűneményekre vagy mathematicai képletekre vezessünk vissza“ (2. 1.). Mind a két tételben azonban csak követeléssel van dolgunk, mely előtt meghajolni senki sem kötelez. Hogy a philos. csak term.-tud. alapon és term.-tudományi módszerrel volna kezelhető, azt annak történelme lépten-nyomon czáfolja; Descartes a deductiót, Spinoza a geometriai módszert használta, tehát az inductiót csak az előmunkálatokra szorították; Kant sem ezen módszerekkel nyerte legmélyebb pillantásait. A ki az emberi tudás épületét mégis ilyen alapokra akarja fektetni, annak le kell mondania a perfect tudás álomképéről és az „örök változás általános, ellenmondás nélküli igazságairól“; mindenkor csak „föltételes és . . . ideiglenes igazságokkal“ kell megelégednie. Vagy pedig, ha ez mégis lehetséges volna, meg kell engednie, hogy csakis a logika és matematika alapjain fog megvalósulni. Mert az emberi tudás mai napig a matematikán és logikán kívül *változhatatlant* még nem produkált. Ellene szól ezen természettudományi alapnak és módnak minden normatív tudomány is; mert a legfőbb értéket a valóság bonczolása által nem lehet kielemezni, bár a lángész *intuítioja* az erkölcs és művészet terén mind mélyebben fog behatolni annak lényegébe.

Igy tehát az illető bíráló előtt nem *a* philosophia, hanem csak *egy*, az inductiv módszerrel dolgozó philosophálás lebeghetett; s éppen azért kizártnak nem mondható azon eset sem, hogy az *ő* philosophiája egészen meddő vergődéssel fog végzödni, ha majd az *ő* „képzelt“ és „hőn óhajtott tudománya“ (2. 1.) concret valóság alakját ölti magára. S ebből folyólag mindazon lenéző és kicsinylő mondások, melyekkel az eltérő nézetű philosophiát emlegeti, nem egyebek, mint indokolatlan állítások.

2. A term. philos. tehát, mint neve is mutatja, kétségtelenül philosophiai tudomány; annak a módszerét nem az egyesnek privát tetszése, hanem az *egész philosophiának* rationalis egysége és alkata szabja meg. Vajjon már most azon „tudomány“, melyre a habilitatio kéretett, szintén oda tartozik-e a tud. karhoz, mint a term. philos.? ez a második kérdés. És csak ennek eldöntésével jön tisztába az *illetékesség kérdése is*.

Itt azonban már az elnevezésnél magánál megakadunk; oly homály borúl az egészre, mint a milyen köddel a homerosi istenek szokták kedvenceiket az ellenfél markolása elől eltakarva kimenteni. Dr. P. M. „*természettudományok* általános elméletéből, más megjelölés szerint *bölcseleti ismerettanából*“ kívánt magántanárságot szerezni (Farkas Gy. Vél. jel. p. 1.) s Farkas Gy. így javasolta is a megadását. Apáthy is teljesen érdemesnek tartja ugyanerre (9. l.); de hogy a köd annál kedvezőbb legyen, „*kifejezetten* csak azzal a kötelezettséggel“ kívánja Palágyit kiküldetni, hogy „*ott magántanári előadásokat tartson*“. Azaz: oly tágra szabná a jogosultságát „*kifejezetten*“, hogy abban implicite (azaz „*nem kifejezetten*“) az egész philosophiát, esetleg talán más tudományszakot is, oda ajándékozza neki. A miniszterium elismerésre méltó világossággal csak „*a természettudományok bölcseleti ismerettanára*“ képesítette.

Azokban hogy ezen világosság túlságos ne legyen s a tárgyakat élesen ne körvonalozza, arra gondja volt magának a folyamodónak. A Farkas Gy. „Véleményes jelentésében“ közölt előadási „tervrajz“ szerint ama kereten belül ezeket kívánja előadni: 1. *Az ismeretelmélet* történeti áttekintése. 2. *A monista* ismeretelmélet. 3. Az érzékiség elmélete. 4. A tudat fejtegetése. 5. Az ítélet és fogalom ált. elmélete. 6. A logikai elvek (causalitas, teleologia). Végre 7. a term.-tudományok elmélete, beleértve a biológiát. Ezen ártatlan ruhácskában burkolózik tehát: 1. a philos. történelme (ismeretelmélet), 2. a metaphysika (a mon. ism. elm.), 3. a lélektan és a logika, 4. a term.-tudományok logikája és ha Apáthy I. bőkezűségét figyelembe vesszük (Bír. J. 2. l.), el lehetünk készülve arra, hogy, miután a bírálat szerint „az összes szellemi, erkölcsi és társadalmi jelenségek, minden további autonomia nélkül, a lélektani törvények uralma alatt állanak“,

ezen tekintélyes sorozatot idő folytán könnyen még az ethika és az aesthetika is meg fogja toldani.

Egyelőre azonban még csak a „term.-tudományok bölcséleti ismerettanánál“ állunk. Micsoda tudomány már most ezen „bölcséleti ism. tan“? A „bölcséleti“ jelzőt pleonasmusnak vesszük; nem is szokás azt másként nevezni, mint egyszerűen „ismerettannak“ s a philosophiához való tartozandóságát mindenütt elismerték. De már az „ismerettan“ szó maga kétértelmű. Dr. Palágyi M. többnyire a logikával azonosítja (Ism. alapv. 2. 3. l. „a logika vagyis ismerettan“), de érti alatta az „ismerés elméletét“ (Alapv. 21—50 l.) és a metaphysikát is (Alapvetés 69. l. „a metaph. nem egyéb, mint maga az ismerettan“). E szerint az ismerettanba tartozik már 3 tudomány: 1. a logika, 2. az ism. elmélet, 3. a metaphysika. Nehogy azonban túlságosan szűk legyen a kerete, lefoglalja számára az *egész philosophiát* (Alapv. 69. l. „a szaktudományok és az ismerettan (illetve *philosophia*) válthatatlan kapcsolatát és egymásra utaltságát“). Minthogy pedig 5. „a logika (ismerettan) nem egyéb, mint az emberi tudás *haladástan*a vagyis stratégiája(!)“ (Alapv. 36. l.), azért nyilván minden tudás történelme is bele tartozik. S mint-hogy 6. „a haladó szaktudományok mindig új meg új problémákkal látják el az *egységesítésre törő ismerettant*“ és így a „logika (=ism. tan) már természeténél fogva *egységesítő* tudomány“ (mint Spencer H. a philosophiát általában jellemzi First Princ. 132. lap), azért nyilvánvaló, hogy a kit a „bölcséleti ismerettanra“ képesítettek (Tervrajz a. α . β .), *azt egyszerűen az egész philosophiára képesítették*. A „bölc. ismerettan“ ártatlanul pillantó arcúlata alatt tehát egészen mást vittünk be a termt. karba, olyat, a mihez (remélhetőleg megengedi már most a mtt. kar is!) *eddigelé a bölcsészeti kar-nak volt megadva az ő Felseége által szentesített 1872. évi XIX. t.-cz. 3. §-a szerint a jog és az illetékesség*.

Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy dr. P. M. *öntudato-san* így kívánta volna körét, a bölc. Kar megkerülésével, a bölcsészeti Kar róvására különféle járulékkal tágítani. Az illető bíráló intentiója azonban, mint az eddigiekből kétségtelen, *ez volt* s éppen azért szükséges volt a kétértelmű szavakkal való leplezgetést megszüntetve, a vendég valódi ábrázatát bemutatni,

hogy a philosophiai kar jogainak ilyenén való csorbítása ellen, a meddig még lehet, tiltakozhassék. Dr. P. M. kérelmét ezen szándékossággal nem vádoljuk; ő neki mentségül szolgál az, hogy a philosophiai rendszer egyes disciplináinak határai iránt módszertanilag kellőleg tájékozva, úgy látszik, nincsen; mert különben nem keverné össze a logikát a metaphysikával és psychológiával, s nem zavarná meg mindezen disciplinának sajátos álláspontját és kezelésének tisztaságát azon módon, a hogy azt „Az ism. tan alapvetése“ című művében (Apáthy szerint Bír. J. „legkiválóbb műve“) lépten-nyomon teszi.

Ezt felmútatni azonban a bírálónak lett volna a dolga, s mi azért vele tovább nem foglalkozunk. Annyi, azt hisszük, mindenki előtt világos, hogy a folyamodó nem az illetékes forumhoz intézte kérelmét; mert dolgozatai nem *természettudományi*, hanem *philosophiai* jelleműek; az pedig a philos.-ra nézve teljesen irreleváns dolog, hogy a mtt. karnak van egy tagja, a ki a philosophiához ért, mert ilyen van minden karban s azért még sem illeti meg az összes karokat a philosophiából való habilitálás joga.

III.

Az eddigiekkel, úgy hisszük, kimutattuk, hogy a mtt. kar illetékessége ezen habilitatióra nézve felette gyenge lábon áll; mert nemcsak hogy a természetphilosophia maga *philosophia* marad mindig, hanem az *ismerettan* is lényege és természete szerint *philosophiai* disciplina, a melyről sem a physika, sem a zoologia (vagy akár biologia is) ítéletet nem hozhat a tudományok határainak önkényes összezavarása nélkül. Ha pedig valaki oly ismerettant akarna, a mely pusztán a természettudományok testére legyen szabva, akkor ne nevezze azt „ismerettannak“, hanem annak, a mi, t. i. *term.-tudományok logikájának*, a melynek Bacon óta a methodus képezte mindig a főalkotórészét. Hogy azonban még ilyen korlátolt tudomány sem lehetséges az általános philosophiai elvektől elszakítva, azt a hozzá értő embernek magyarázni nem szükséges; a valóságban mindenki meggyőződhetik róla, ha csak Wundt Vilmos logikájának is 2-ik és 3-ik kötetét megtekinti. Elszakítani azt a philosophia egészé-

től, nem volna egyéb, mint a détail munkát oly térre átvinni, melyről kizártnak kell lennie; ez által pedig elősegítenők azt az intentiót, mely az egyetemet szakiskolákra bontani s már úgylis laza egységét végleg megszüntetni törekszik.

Hogy a tényállás valóban az, a melyet eddig jeleztünk, azt az egyik bírálónak, dr. Farkas Gyulának higgadtsága nyíltan is bevallja. A folyamodót oly egyéniségnek vallja, „a kinek a kellő megbírálásához, méltatásához *magamnak is szakavatott philosophusnak kellene lennem*“ (Bír. 2. l.); éppen azért általában P.-nak inkább a physikára vonatkozó ígéretéseit fogadja nyugodt skepsissel. Ellenben Apáthy bírálata éppen ezen, Farkas által mellőzött, pontokat veszi elő. Nyomon követi kivált az „Ism. tan. alapvetését“ s több helyen maga véleményét is toldja hozzá jelentésében. Ehhez szükségesnek találja szemlét tartani a philosophusok felett s úgy látja, hogy vannak ugyan derék alakok is a philosophusok között, a kik „a kísérletes tudományok révpartjába“ menekültek, de vannak javíthatatlanok is, „a czéhbeliek“, a kiknek „csak a historiát hagyták meg a hiába való szőrszálhasogatásokon, egy valóságos újabb scholasticismuson kívül“ (8. l.). Különösen „nálunk divatos“ ezen „történeti és pusztán fősoroló, ismeretű irányzat“ (2. l.). Ezeknek művei „nagy terjengősségben leledzenek“, úgy hogy „egy-egy philos. értekezés rövid tartalmát sokszor éppen oly nehéz elmondani, mint a lírai költeményét“ (5. l.); a miben különben a folya-
modó P. is „leledzik“, de ő „ügyesen, szellemesen ír“ és „legutóbbi munkája a nyelvezet dolgában is kiállja a versenyt szak-
tudósaink (melyek?) műveinek legnagyobb részével“ (5. l.); tehát ezen „szaktudósaink“ is „ügyesen, szellemesen“ írnak, különben nem mérnök rajtuk P. stilusát!

És nemesak „nálunk“, nagy Magyarországon, vannak ezen „czéhbeliek“, hanem — és ez zavarja legjobban Apáthy nyugalmát — itt Kolozsvárott is. Szükség van azért, szerinte „olyan philos. ismeretek és gondolkozásmód elsajátítására, mely a term. vizsgálónak is szárnyakat adhat, és nem *rak rá békókat, mint az a philosophia, a minőben például tanárjelölteink kötelezőleg részesülnek*“ (Böhm K. részéről t. i.).

„Ennek az (Ap. által így jellemzett) philosophiának „megvanak a maga érdemei, a maga történeti (!) jelentősége (tehát

már „inter mortuos“ tartozik!) és haszna is, *teszem a jogászra, nyelvészre vagy történészre nézve*; de nem lehet haszna a term. vizsgálóra nézve (!), mert *egész szelleme és gondolatmenete merő ellentétben áll a term.-tudományi fölfogással és követelményekkel*“.

Ezen szomorú sorson, amely alatt a kolozsvári természetvizsgálók szenvednek, a gondviselés a legújabb időben segíteni kívánt. Mert „szerenesére van olyan *magyar* philosophusunk, a kinek tanítása fiatal természetvizsgálóinkra, és mathematicusainkra is nagy haszonnal járhatna. Ez a *magyar* philosophus Palágyi Menyhért“. (Bir. J. 9. 1).

Nem akartuk a Tek. kartól mogvonnai az élvezetet, mely ezen, részben anathema-, részben panegyrikus-természetű, sorok olvasásánál minden jó humorú lélekben biztosan keletkezik; azért szó szerint idéztük abból a „*kézirat gyanántból*“, melyben egy különben jó lelkű collega egy másik (mondhatjuk: szintén nem rossz természetű) collegájáról első sorban a karnak, s aztán a miniszteriumnak is felvilágosítást nyújt. Hogy a festmény csak caricatura, azt épen vastagon feladott színei és az indokolatlan hevületnek kissé pathetikus hangja mutatja. Éppen azért, a nélkül, hogy ezen kép megrajzolásának lélektani indokait kutatók, csak 2 pontra akarjuk itt megadni a felvilágosítást: 1. Apáthy Istvánnak milyen jogi alapja van arra, hogy a philosophiában élők és halottak felett ítéljen? És 2. *merő ellentétben áll-e* a Böhm K. által hirdetett philosophia „a term.-tud. fölfogással és követelményekkel“?

1. Apáthy István jogi alapja azon elterjedt balhitben rejlik, mely Magyarországon a philos. önállósulását mindig megakadályozta, hogy: *a philosophiához mindenki ért*. A ki egy néhány aesthetikai vagy ethikai, sociologiai vagy philos. történelmi művet elolvasott s az olvasottakat úgy, a hogy megértette, sokszor még az egyszerű józan észszel bíró alphabeta is — philosophusnak tartja magát. Mi nem vonjuk kétségbe, hogy mindenkinek van joga sőt kötelessége is, hogy maga számára, privát használatra, valami világ- és életnézetfélét készítsen; legyen ez akár olyan, mint Apáthynak „Álom és Valóság“ című rhapsodiája, akár olyan mint a templom tömjénfüstjében kéjelgő vén anyóka „meggyőződése“. De ahhoz már nem járú-

lunk, hogy ezt az illető *philosophiának* nevezze. A philos.-nak meg vannak a maga követelményei, melyeket teljesíteni kell, ha „philosophusok“ lenni azaz öntudatos és kritika által megokolt módon elmélkedni kívánunk.

Vajjon már most Apáthy István keresztül ment-e ezen, csak a hivatásos lelkek számára édes, gyötrelmeken, melyek ezen, bizonyos fokú abstraháló erőt megkívánó, követelményektől elválaszthatatlanok, — azt nem tudjuk; mert „tanulóéveinek“ (Lehrjahre) részleteit nem ismerjük. Mennyire jutott philosophiai fejlődésében, azt sem tudjuk; mert *eddig kutatószámainak eredményét még nem közölte*. Hogy mégis megítélhessük censori szerepének jogosultságát, arra vagyunk utalva, a mit bírálatos jelentésében kifejezett; mert a ki mit dícsérve emleget, abból rá lehet jutni tudományos készségére.

Apáthy „bírálatos jelentése“ nagyrészt a folyamodó „Az ismerettan alapvetése“ cz. művének a kivonata, melyet 3 vonás jellemez: 1. *Elcsodálkozik a philosophusoknál közkeletű dolgokon*, ha Palágyi mondotta. Így pl. „nagyon helyesnek“ deklarálja, hogy P. szerint fogalom és ítélet nem külön valami; holott ez a logikában régóta ismeretes dolog (v. ö. Wundt Logik. I. 95. Sigwart Logik. 3, I. 55. s mások). — „Nagyon érdekesnek“ érzi „azt a fejtegetését, hogy érzéki benyomásaink nem egyszerűek, hanem összetettek“ (6. l.). Ez neki oly ujdonságnak tetszik, hogy részletesebben is fejtegeti; pedig Spencer Herbert egész lélektana ezen épül fel (a „nervous shock“) — s a physiol. lélektanok majdnem mind ezen módon és úton haladnak. — Elhiszi Palágyinak, hogy Locke „egyszerűeknek“ tanította *tévesen* a képeket; pedig Locke nem a *physiologiai* egyszerűséget értette, hanem a *psychologiait*. „Mindegyik, magában, *összenem tett* (in itself uncompounded) s nem foglal magában egyebet, mint valami *egyforma* (uniform) megjelenést vagy felfogást a lélekben (appearance or conception in the mind), mely nem bontható fel különböző képekre (and is not distinguishable into different ideas)“. Ezt mondja Locke Essay B. II. ch. 2. §. 1. azaz az egyszerű képek *psychologiai* jelentésének egyértelműségét (eindeutig) sürgeti, — s ebben talán igaza van? — Mint valami meglepő dolgot említi fel, hogy P. szerint „a tudatnak elemi feltétele, hogy el tudjunk szakadni a benyomásoktól,

melyekre (emlékeink) vonatkoznak“. Pedig ezt mindenki mint abstraháló erőt ismeri a lélekben (Fichte óta nagy fejtegetéseknek volt tárgya). — A „bírálatos jelentés“ 2. oly *kétes tanokat is helyesel*, melyeket P. más elődöknél rosszabbúl fejteget. Azt hiszi, hogy P. valami újat mond „a mondatpárok“ nevével; pedig ez nem egyéb, mint Kant nevezetes „Ich denke“-jének popularizatiója, mely a Kant-féle tanból éppen a legmélyebb részt, a „Synthet. Einh. der Apperception“-t, elvesztette s ennélfogva P.-nál semmi philos. eredményre nem vezet. — Helyesli, hogy P. „kimutatja“ az azonosság és causalitás elveinek ugyanaz voltát (8. l.). — Külön felemlítendőnek találja, hogy „Énünk szemlélhetetlen“, a mit Kant sokkal mélyebben bizonyított be a „lélektani paralogismus“ fejtegetésében. S mégis azt hiszi, hogy „a tudatosságban az *nyilatkozik* meg, a mi örök életű, t. i. az *én*“; pedig az „én“ még mindig, kivált a physiologiai lélektanban *nagyon kellemetlen egy részlet*. — Nagy tetszéssel fogadja a tér és idő azonosítását; a minél csak az a kérdés merül fel: miért különböznek azok mégis? A mely kérdésre egyikök sem tud felelni. — Elhiszi P.-nak, hogy Kantnál „egy *csupán időben* létező lelki és *értelmi*, meg egy *időben és térben* létező testi s érzéki világ“ taníttatik (3. 8. l.); pedig Kant szerint az értelmi (noumenon) nem esik az idő alá sem (R. Vft. 3. kiad. 59. l.), másrészt a térbeli világ is az időbe esik (R. Vft. . 50. l. „die Zeit ist eine Bedingung a priori von *aller* Erscheinung übh., u. zw. die unmittelb. Bdg. der inneren (unserer Seelen) und eben dadurch *mittelbar auch der äusseren Erscheinungen*“. „Alle Erscheinungen übh. d. i. alle Gegenstände der Sinne, sind in der Zeit“ (51 l.), s így nincsen „pusztán a *térben*, és pusztán az *időben*“ létező külön két világ (8. l., a miben különben a fenti mondásnak is ellentmond a bírálat). — 3. *Kész pénzül fogad el oly tanokat*, mik a physiológiára emlékeztetnek, de magukban véve önkényes constructióknál nem egyebek. Ilyen pl. az, hogy minden „észrevett benyomás . . . egy „benyomás hullámból“ és egy „emlék-hullámból“ van összetéve; a mit Herbart is, de lélektanilag, az appericiáló s appericiált képek viszonyával jelzett. — Plausibilisnek tartja, hogy az ítéletalkotás „olyan valamikké kapcsolhatná össze a fogalmakat, a mely valamik nagyon is érzékenyek

lehetnek az igazság iránt, ha a fogalmak közömbösek is“ (Bir. Jel. p. 5). Czéloz ezzel „a chemiai folyamat“ analogonjára, mint J. Stuart Mill is tette; a mit azonban már sokszor megczáfoltak s P. M. maga is kigúnyol (*Ism. alapv.* p. 131. „Ez az úgynevezett „psychikai chemia“ elmélete. Mert nagyhangzású és tetszetős szavak mindig kínálkoznak, mihelyt valami logikai képtelenséget kell kifejezésre juttatni“). — Ugyanígy elhiszi, hogy ezen prekarius két hullámon alapúl az ítélet „kettős tagoltsága“ S. és P.-ra; s nem látja, hogy az ítéletnél a legfőbb magyarázandó a *kettőnek szétválása*; mert az érzékletben benne van mindkettő, de ez még sem ítélet. — Elhiszi P.-nak, hogy a „megismerés pillanatának nincs időtartama“, pedig (6 l.) örvendve hirdeti, hogy „a ráeszméléshez szükséges idő mérhető valami“. — Arról sem nyilatkozik egyikök sem: reale-e az idő és tér? vagy nem? s mikép értendő azoknak „örökké megújulása“? stb. stb. Végre még csak egyet. A „bir. jel.“ p. 7. röviden felemlíti, hogy Palágyi „a számlálás lélektani problémáját“ is fejtegeti. Pedig „a számlálás *lélektani* problémáját“ minden néptanító megoldja naponként; a mit P. fejteget, az azon *ismeretelméleti* kérdés: „mit jelent az, hogy „egy“?

Mindezek alapján tehát látni való, hogy Apáthynek a philosophiáról csak oly ismeretei vannak, melyek az egyes kérdéseknél is ingatagok és kétesek. Az egyes philosophiai kérdések összefüggésébe való beavatottságát azonban ezek nem tanúsítják s azért a „bírálatos jelentés“ Palágyi főmunkájának egészéről, általános philosophiai jelleméről és értékéről nyilatkozni nem is mer, hanem csak elszórtan, egyes pontokra nézve tesz megjegyzéseket. Ez azonban csak „bírálgatás“, de nem komoly módszeres kritika.

2. A Tek. Kar ezek után előre láthatja, hogy Apáthy milyen elfogulatlanúl és alaposan ítélni lehet azon philosophiáról, melylyel a mi egyetemünkön a „természetvizsgálókra békót raknak“. Nem kívánunk a „békók rakásának“ valódi forrására rátérni; a philosophia eddig nem állott azon hírben, hogy az elméket korlátozná. De nem ismerhetjük el azt a distinctiót, mintha az egyik *logika* csak „a jogásznak, nyelvésznek és történésznek“ volna jó, a másik a term. vizsgálónak. A logika az ilyen szakkorlátoltságon túl áll s törvényeit sem a physiologiatól, sem a physiká-

tól, sem a math.-tól nem kölcsönzi; mindezek ellenkezőleg a logikának kötelesek hódolni. És ugyanezt állítjuk a *lélektanról* is; nincs extralélektana a „természetvizsgálónak“, vagy a jogásznak, vagy a nyelvésznek; közös mindnyájok számára az *igaz lélektan*. Ha a term.-vizsgálónak csak a psychophysikai rész tetszik, akkor ez önkénytes önkorlátolás; de azért az érzékek munkássága mégis *csak azon talaj marad*, melyből az igazán emberi művek: jog, erkölcs, nyelv és művészet fakadnak. S a ki azért, mert ezen kis lélektani részlet „term. tudományi alapon és módon“ kezelhető, azt kívánná, hogy már most az *egész lélektant* így kell kezelni és előadni, — az éppen ezzel tanusítaná teljes tájékozatlanságát ezen a téren!

De ha valaki a természettudományi alapot csak *alaprészletül* s nem *épületül* tekinti, szabad-e már most róla azt állítani, hogy tana „*merő ellentétben áll a természettudományi felfogással és követelményekkel*“? Ezt nyilván csak a szakszerű elfogultság állíthatja. A tudományos philosophiának nem a *természettudományi*, hanem általában a *positiv* alap szükséges. Positiv ismeretekből kiindulva a philosophia nem kerül „merő ellentétbe“ a természettudománnyal sem; de *csak* természettudományi alapon állva, kerülhet igenis ellentétbe a szellem tudományaival, ha a természet physikai és chemiai vagy akár biológiai törvényeiből kívánná a szellem alkotásait megérteni. Van erre példa elég az erkölcsstan és aesthetika terén! Mert a természettudomány csak egy sectora annak az egésznek, melyet világnézetnek nevezünk; s törvényei éppen azért csak a maguk határai között parancsolók, — úgy, a hogy Apáthy a matematikától nem félt a zoologia „autonomiáját“. Különben is valamely tudományszak *módszeres* kezelése és különösen előadása a vele foglalkozónak belátásától függ; annak megválasztása az egyetemi tanár tanszabadságához tartozik. Ha pedig valakinek valamely philosophiai rendszer iránya nem tetszik, akkor ezt azzal czáfolhatja meg legjobban, ha maga *más rendszert* állít vele szembe; e nélkül olesó a győzelem, mert csak általános phrasisokba kerül.

Különben nem szándékunk ezen határvillongásokat e helyen elintézni. *Most csak a legintimebb dolgot kívánjuk még tisztába hozni: a philosophia kolozsvári egyetemi képviselő-*

jének viszonyát a természettudományi felfogással. Nem szívesen tesszük, de Apáthy I. állításaival szemben szükséges a valódi tényállást felmutatni, nehogy azok a be nem avatottakat megtéveszszék.

Böhm Károly soha sem állott „merő ellentétben“ a természettudományi felfogással. Nem szakember a természettudomány mezején, azt őszintén bevallja; de „merő ellentétbe“ vele sem érzülete, sem ismerete soha sem hozta. Annyira nem, hogy többnyire egyenesen *positivistának* tekintették, a mi ellen, mert igaz és megtisztelő jelző, nem tiltakozott soha, — bár nem orthodox positivist. Ezen érzületben alapította meg a „Magyar Philos. Szemlét“ 1882-ben, melyben a positiv philos. rendszerét „szakemberek“ ismertették; maga pedig időbelileg az elsők közé tartozott, kik a psychophysika iránt szeretettel vonzódtak, s a Wundt-féle laboratoriumból eredő „Philos. Studien“-nek egyes cikkeit a közönséggel ismertette (M. Ph. Sz. I. évf. 3. f. s szerte). Ilyen alapon készültek a „Philosophische Monatshefte“-ben németül is megjelent „Beiträge zur Theorie des Bewusstseins“ (1876) és „Zur Theorie des Gedächtnisses u. der Erinnerung“ (1877), „Az ösztön és kielégedése“, „Az aszszony lélektanáról“ (1883), „A test és lélek problémája“ (1889) és más cikkei. Ilyen irányban készült középiskolai „Lélektana“ (3. kiadás 1904) és „Logiká“-ja. Ugyanezen szellemben írta „Az Ember és Világa“ cz. munkája I. Részét, melyben az ismerés általános alapjait vizsgálta: a tért és az időt, a causalitást, a változást, a substantiát, az anyagot és az erőt, a célfogalmat; meglehet, hogy tévesen vizsgálta, — de Apáthy eddig meg nem ezáfolta. Ugyanily igyekezettel írta e műnek II. kötetét is („A szellem élete“). És ugyan ilyen szellemben tartotta összes egyetemi előadásait; *alapúl* vette mindig a positiv tényeket s örömmel használt fel minden természettudományi ismeretet, mely tanainak helyességét támogatta (az ő *véges* tudásához mérten, mert ő nem mindentudó!); de nem tartotta philosophusi kitekintésével megegyeztethetőnek azt, hogy világnézetét az obj. természeti tényekre korlátolja. Ha a „természetvizsgálók“ ebből aztán „hasznot“ nem merítettek, (ámbar kérdés: honnan tudja ezt Apáthy oly biztosan?) — az nem az ő hibája; másutt tessék ennek okát keresni!

Mindezek alapján, azt hisszük, teljes joggal visszautasít-

hatjuk Apáthy I. állítgatásait. Hogy azonban ő maga milyen tájékozottsággal fogott eretneküző hadjáratához, arra még csak a következő jellemző adatot kívánjuk felhozni.

Apáthy (B. J. 6. l.) lelkesülten szól Palágyi „Ism. Alapv.“ 8.-ik fejezetéről. „Nagyon sok igaz és *sok új*“ van „ide (p. 108.) fűződő fejtegetésében“; az egész szakasz „a legszebbek közé tartozik munkájában, olyan, mintha *hivatásos biologus* írta volna és annak is *böcsületére* válnék. Bizonyítja, hogy *P.-t az ő elméjének alkotása a természettudományi bűvárlatokra kiválóan képesíti*“. Mi Apáthynak azon forrást véljük bemutathatni, melyből P. ezen tana fakadt.

Palágyi az időfölfogás befolyásáról a világképünkre így szól:

1. „Érzéki eszméletünknek bizonyos gyorsasága (talán helyesebben „sűrűsége“) van, melyet annál nagyobbnak kell tekintenünk, minél több ténymegállapítást egy bizonyos idő (mondjuk 1 mp.) alatt megállapítani“ (p. 107.).

2. „Ezzel a belátással csak pontosabban fogjuk föl azt az eredendő *gyarlóságunkat*, hogy matematikai mostant megállapítani nem tudunk“ (p. 107.).

3. „És érzéki benyomásaink egész világa más arculatot nyerne, ha 10-szer, 100-szor, 1000-szer gyorsabban tudnánk valamely benyomásra ráérezni, mint a hogy valósággal ráérezni“ (p. 108.).

A forrás ekkép:

1. „A mi világunk változatossága attól függ, hogy minél több képet bírunk 1 mp. alatt a tudatba fölvenni“. („Gyorsaságról“ vagy „sűrűségről“ a „tudatban“ helyesen nem beszél, mert ez csak az időben fölépő *képekre* vonatkozik.)

2. „Az emberi elme tehát éppen *korlátoltsága* folytán képes az egymásutániság rendjének létesítésére“ (p. 100.). „Miben rejlik tehát világképünk sajátos színezete, annak változatossága, annak berendezése egymásutáni sorokba? Nem másban, mint öntudatunk *korlátoltságában*, időmérésünk közepességében“ (p. 118.).

3. „A tudatban fölvett képek száma az *időminimumtól* függ; most 1 mp. alatt 8—10 kép léphet átlag tudatunkba... Képzeltetni azonban az ellenkezőjét is, végtelen nagyban és kicsinyben. Ha 1 mp. alatt nem 6, hanem 6000 kép léphetne tudatunkba, ha annál fogva az időminimum 1000-szer kisebb lenne, mint most, akkor a képek összesége 1000-szer többet tenne, mint most. És ha 1 mp. alatt nem juthatna egy kép sem tudatunkba, hanem 1000-szer több idő kellene, tehát majdnem 3 percz (10 képet véve föl), akkor életünk tapasztalatainak összege 1000-szer kisebb lenne“ (p. 116.). S a „forrás“ még tovább fejtegeti az időminimum befolyását a világképre (u.-o.).

A párhuzamba hozott munka szerint a tudatnak ezen korlátolt ereje okozza, hogy a képeket egymás *után*, azaz idősorba helyezzük. Ezen functio tehát az időornak „*organikus föltétele*“ (110. l.). Ezt a functiót az öntudat (Én) végzi; s mikor ezen reactióit újra szemléli, akkor kapja az *idő képét*. Palágyi ebben csak a „*gyarlóságot*“ látja és nem a *bölcséséget*, mely abban áll, hogy „egy *hiány*, milyen az elme korlátolt ereje, föl lett használva a legnevezetesebb szerkezetre, melytől az emberi életnek minden varázsa s elviselhetősége függ“ (i. m. 100. l.). Mit szóljunk már most P.-nak a következő mondásához: „A böcsészek *nem fejtették ki kellően emberi gyarlóságunk mibenlétét*, nevezetesen észlelő-képességünk véges gyorsaságát“ (Alapv. 113. l.). Csakugyan ő reá kellett várnunk, hogy ezt „kellően kifejtsük“?

A ki a két munkát összehasonlítja, az kétségtelenül arra a meggyőződésre jut, hogy P. ama másiktól függ; nem csak ezen a ponton, hanem más kérdéseknél is [mint pl. a fönt (III. 1.) említett „számlálási problémánál“]. Hogy Apáthy ezt észre nem vette, az nyilván azt mutatja, hogy az idézett forrást nem is olvasta; de hogy akkor miért bírálja le annak irányzatát? az előttünk teljesen érthetetlen.

De térjünk vissza a főnforgó kérdésre!

Tehát ki az, a ki ezen szellemes feltevésre jutott, melyet P. állítólag csak most „fejtett ki kellően?“ Apáthy nagyon jól érezte; valóban „hivatásos biologus“ volt, nem kisebb ember, mint K. E. v. Bär, aki 1860-ban tartott beszédében: „*Welche Auffassung der lebenden Natur ist die richtige? Und wie ist diese Auffassung auf die Entomologie anzuwenden?*“ ezen kérdéssel igazán philosophus elmével foglalkozott. *És ezt a Bär-féle illustringiót használtam fel én idő-elméletem támogatására, 1883-ban „Az Ember és Világa“ I. Részében.* Minthogy pedig még Apáthy sem látszik tudni (legalább nem említi Bir. Jel. p. 6.), kié ezen szellemes hypothesis, azért annál kevésbbé tehetem fel, hogy P. vette volna magának azt a fáradságot, hogy Bär értekezését elolvassa. Ő a szellemes dolgot egyszerűen az *én könyvemből* vette át, a nélkül, hogy forrását említené (pedig én megneveztem a *szertőt* p. 115 és 117). És most Palágyit „*elméjének alkotása*“ (valóságos providentia!)

„a term.-tud. buvárlatokra kiválóan képesíti“; ellenben az én philosophiám „merő ellentétben áll a term.-tud. felfogással és követelményekkel!“

Tek. Kar! Én nem szoktam prioritási vitákat támasztani, mert hálásan ismerem azon függő viszonyt, melyben elődeimmel állok s mert valami nagyon izléses dolognak nem tartom az elsőbbség feletti vitát, ha csekélységekről van szó. De ha valaki *engem leszólni* és egy másikat *magasztalni* akar ugyan azzal, a *mit ez a másik tőlem tanult*, akkor felette nevetséges insinuationnak találnám, ha valaki tőlem a hallgatást, a délicatesse nevében, kívánná. Hiszem, hogy a tek. kar ezen önvédelmemet elnézéssel fogja fogadni, s reménylem, hogy ezen egy tüzetesen felhozott adatból is tisztában van azon érték felől, mely Apáthy általános mondásainak tulajdonítható.

Tekintetes Kar!

Befejezzük a szükség folytán hosszúra nyúlt jelentésünket. Kimutattuk benne:

1. hogy a mtt. kar milyen ridegen bánt a böles., ny.- és törtt. testvérkarral; a mikor pedig saját érdeke kívánta volna, hogy a karilag elfogadott és helybenhagyott hivatalos iratokat, melyekben annyi kifogást emelnek karunk egyik szakja ellen, készségesen kiadja;

2. hogy milyen szárazon óhajtja ránk a kari autonomia sérelmét háritani; holott ő az, a ki az 1872: XIX. t.-ez. nyilván való rendelkezései ellenére a *mi* karunk autonomiáját most már ismételten sérti;

3. kimutattuk, hogy a mtt. kar a habilitatiót *illetéktelenül* hajtotta végre; mert a habilitálandónak szaktárgya („a term.-tudományok bölcséleti ismerettana“) kétségtelenül philosophiai disciplina; s ez által a mtt. kar nemcsak a böles. karnak mint egésznek, hanem kivált a philosophiai tanszék képviselőjének, királyi kinevezés által biztosított, habilitáló jogosultságát egyszerűen mellőzte;

4. kimutattuk, hogy a mtt. kar habilitáló bírálói közül az egyik maga is bevallja competens voltának hiányait; míg a

másik bírálónak illetékesség iránti igényei a szakismerettel bíró férfiak előtt meg nem állhatnak. Kimutattuk, hogy ezen másik bíráló a b. karon előadott philosophiai irány ellen a valóságnak meg nem felelő vádakát is emel, holott ennek tárgyalása a habilitatio kérdésével össze nem függ s így egészen fölösleges és helyén kívül való volt. Ezeknek tüzetes czáfolata elől magának a karnak, de az előadó szaktanárnak érdekében sem térhettünk ki, bár megvalljuk, hogy nem szívesen tettük, mert ezen személyes kérdés taglalásába csakis a „bírálati jelentés”-nek személyesen kihegyezett éle kényszerített.

Mindezek folytán a bnytt. kar részére azon kellemetlen helyzet állott elő, hogy a maga autonomiájának és sértett jogának védelmére valamiféle restituáló lépésekre szánja el magát. Ezen lépések iránt a Tek. Kar bölcsessége fog dönteni; egyet mindenesetre meg kell tennie: *illetékes helyen tiltakozását kell benyújtania ezen habilitatio ellen*, nehogy a bölcsészeti kar, a tanszéknek a mtt. karon való véglegesítése által, jogkörében helyre többé nem hozható esorbát és károsodást szenvedjen. Ezt pedig annál sürgősebben szükség megtennünk, mivel tudunkkal a mtt. kar a miniszteriumhoz már „földerjesztést is intézett Palágyi Menyhértnek az egyetemhez való beosztása tárgyában”.

A Tekintetes Kar iránti kiváló tisztelettel

Kolozsvárott, 1905 decz. 7-ki bizottsági ülésünkből

B 20106

Böhm Károly,
mint előadó.

Schneller István,
bizottsági tag.

